

השתיקה והצניעות - מהות נס פורים

מפי הרב חיים איידלס

לעילוי נשמת
צפורה בת אשר זעליג וביילה צירל
ולרפואת אברהם בן חנה

צניעות רחל ובניה

הגמרא במסכת מגילה (יג.) אומרת:

"אמר רבי אלעזר: מאי דכתיב 'לא יגרע מצדיק עיניו'? בשכר צניעות שהיתה בה רחל - זכתה ויצא ממנה שאלו, ובשכר צניעות שהיה בו בשאלו - זכה ויצאת ממנו אסתר. ומאי צניעות היתה בה ברחל?... סימנין שמסרה רחל ללאה לא הוה ידע עד השתא - לפיכך זכתה ויצא ממנה שאלו. ומה צניעות היתה בשאלו? דכתיב 'ואת דבר המלוכה לא הגיד לו אשר אמר שמואל' - זכה ויצאת ממנו אסתר."

באסתר נאמר "אין אסתר מגדת מולדת ואת עמה" (אסתר ב. כ). כוחה המיוחד של אסתר היה בשתיקתה וצניעותה, כפי שמלמדת אותנו הגמרא. זו המידה המיוחדת שירשה אסתר משושלת משפחתה, והיא עצמה המשיכה בדרך זו. כותב המהר"ל בפירושו 'אור חדש' על מגילת אסתר¹, שאסתר הביאה את כוח ישועתה מהמקום הנסתר הפנימי, מכח אותה צניעות ושתיקה שייחדה אותה ואת רחל ושאלו שמהם באה. רחל הייתה אִם המידה הזו, ואותה השרישה בטבע בניה הבאים אחריה, כלשון המדרש (בראשית רבה פרשה עא אות ה):

"רחל תפסה פלך שתיקה ועמדו כל בניה בעלי מסטירין. בנימין - ישפה, יש פה, יודע במכירתו של יוסף ואינו מגיד. שאלו 'ואת דבר המלוכה לא הגיד לו' (שמואל א י), אסתר 'אין אסתר מגדת מולדתה ואת עמה' (אסתר ב)."

רחל נהגה בגבורת נפש עילאית להסתיר את הסימנים, ועוד יותר מזה - לתת אותם לאחותה על מנת שלא תיעלב ותיכלם משיידע יעקב שאיננה רחל. בנימין בנה של רחל המשיך את דרכה, במה שידע ממכירת יוסף ובכל זאת לא בייש את האחים בגלותו מסודם ליעקב אביהם. לכן זכה לאבן 'ישפה' שבחושן, שמרמזת על מה שיש פה ובכל זאת ישנה שתיקה. כל עבודת הקודש המיוחדת את שבט בנימין היא עבודת קודש של הסתר וצנעה. אף שאלו, שנשלח על ידי אביו לחפש את אתונותיו שאבדו פוגש את שמואל הנביא על מנת שזה יכווין אותו במציאתו, ובמפתיע הוא נמשך למלך על

ישראל. הדבר נעשה בסתר ובצניעות, ואף בחזרתו אל אביו אין הוא מספר לו את דבר המלוכה. כמה צניעות מופלגת היא זו שלא לספר אפילו לאביו על כך שנמשך למלוכה. גם בשעת ההמלכה עצמה אומרים הפסוקים "ויקרב שמואל את כל שבטי ישראל וילכד שבט בנימן. ויקרב את שבט בנימן למשפחתו למשפחתיו ותלכד משפחת המטרי וילכד שאלו בן קיש ויבקשו ולא נמצא. וישאלו עוד בה' הבא עוד הלם איש. ויאמר ה' הנה הוא נחבא אל הכלים" (שמואל א י כ-כב). שאלו "נחבא אל הכלים", מסתתר ומתחבא, שלא יידע אותו איש. עבודת הקודש שלו כבן לשבט בנימין היא עבודה של "הצנע לכת עם אלהיך" (מיכה ו ח). זהו עמוד הגדול אחד משלושה עמודים שהעמיד מיכה בעבודת האלהים².

מצינו עניין זה גם ברדיפת שאלו את דוד. כאשר נפגשו דוד ושאלו במערה בשעה שנכנס שאלו לתוכה להסך רגליו כרת דוד את כנף מעיל שאלו על מנת להוכיח לו שאינו רודף אותו ומורד בו. על כך אומר הפסוק "ויבא אל גדרות הצאן על הדרך ושם מערה ויבא שאלו להסך את רגליו" (שמואל א כד ג), ודרשו חז"ל בגמרא (ברכות סב:) "תנא: גדר לפנינו מן גדר, ומערה לפנינו ממערה. 'להסך' - אמר רבי אלעזר: מלמד שסך עצמו כסוכה". ולכן אמר דוד לשאלו "הנה היום הזה ראו עיניך את אשר נתן ה' היום בידי במערה ואמר להרגך ותחס עליך" (שמואל א כד י), שאף שמדין תורה היה לי לקיים "הבא להרגך השכם להרגו" - צניעות שבך היא חסה עליך (ברכות שם). זאת אומרת שהמידה המיוחדת של שאלו, מידת הצניעות, היא שהגנה עליו והייתה לו למחסה עד שלא נהרג גם כשהיה ראוי לכך.

ואת ובית אבין תאבדו

אותה הצניעות המופלגת של שאלו הייתה גם בעכריו, שבשעה שנשלח למחות את עמלק לא קיים את השליחות כראוי, בחמלתו על מיטב הצאן. כששמואל מוכיח את שאלו על חטאו מודה שאלו ואומר "כי יראתי את העם ואשמע בקולם" (שמואל א טו, כד). חטאו של שאלו היה מה שנהג בצניעות למול העם, עד שלא מחה בהם כשנהגו שלא כהוגן, שהרי אי הריגת הצאן לא הייתה על ידי שאלו אלא על ידי העם, כאמור שם "אשר חמל העם על מיטב הצאן והבקר"

¹ אור חדש למהר"ל פרק ב פסוק ז: "מפני כי אסתר צנועה היתה וכמו שהתבאר וההדס אשר עליו שלו חופין את עצו ובזה הוא צנוע ולכן השם הראוי לה הדסה וזה פ' הוא אסתר כלומר שיש לה מדרגה פנימית נסתרת בשביל הצניעות שבה ובשביל כך זכתה לגאולת ישראל ומה שאמר שהיתה מסתתרת דבריה פ' שהיה לה מידת הצניעות ולפיכך זכתה לאבד את המן ודבר זה ידוע כי מה שנקראת אסתר הוא יורה על מדרגת נסתרת עליונה ופנימית שהיה לה... ולכן נפל המן ביד מרדכי ואסתר שהם משבט בנימין ובפרט ביד אסתר שנקראת ע"ש הצניעות וגם מרדכי היה לו מדה עליונה הנסתרת כמו שיתבאר עוד כי כל שהוא צנוע אינו מוכן לצאת אל הנגלה שהרי לשון צנוע משמע שהוא צנוע ואינו ממהר לצאת אל הנגלה ולפיכך הצעיר שבא לעולם ויצא מן ההסתר אל הנגלה באחרונה מורה כי מדרגתו הוא ההסתר והצניעות לכך יצא באחרונה אל הגלוי ועשו אין בו רק הגלוי לכך יצא עשו ראשונה ועל דבר זה לא שולט דבר שיש לו כח פנימי נסתר."

² תלמוד בבלי מסכת מכות דף כג עמוד ב: דרש רבי שמלאי: שש מאות ושלוש עשרה מצות נאמרו לו למשה, שלש מאות וששים וחמש לאוין כמנין ימות החמה, ומאתים וארבעים ושמונה עשה כנגד איבריו של אדם. אמר רב המנונא: מאי קרא? תורה צוה לנו משה מורשה, תורה בגימטריא שית מאה וחד סרי הוי, אנכי ולא יהיה לך מפי הגבורה שמענום. בא דוד והעמידן על אחת עשרה... בא ישעיהו והעמידן על שש... בא מיכה והעמידן על שלש, דכתיב: "הגיד לך אדם מה טוב ומה ה' דורש ממך כי אם עשות משפט ואהבת חסד והצנע לכת עם אלהיך"... בא חבקוק והעמידן על אחת, שנאמר: וצדיק באמונתו יחיה."

בתשובת ישראל, ולכן "רוח והצלה יעמוד ליהודים ממקום אחר". ומה שמרדכי מתעקש שדווקא היא תלך הוא למענה ולמען בית אביה, שבכך יש הזדמנות לתיקון חטא שאול, ולהביא למחיית עמלק. מצד מראית העין העם היה נתון לסכנת השמדה ודווקא אסתר מוגנת בבית המלך, אך לאמיתו של דבר העם יכול להימלט מן הגזירה בתשובה ותפילה ובכך יעמוד להם רוח והצלה, אך דווקא אסתר נתונה לסכנה שלא תביא לתיקונה ולתיקון בית אביה.

ותלבש אסתר מלכות

אסתר עושה את עבודתה בהסתר רב, ולכן היא נקראת אסתר. לכן מזמינה אסתר את המן לסעודה, בכדי שלא יתלו ישראל עיניהם בהשתדלותה ויסמכו עליה שתצילם מן הצרה, אלא ימשיכו בתפילה ובשובה, ואזי "קרוב ה' לכל קראיו לכל אשר יקראוהו באמת".⁴

אומר המדרש (אסתר רבה ח ז):

"ובעת ההיא היתה אסתר נפחדת מאד מפני הרעה אשר צמחה בישראל ותפשוט בגדי מלכותה ואת תפארתה ותלבש שק ותפרע שער ראשה ותמלא אותו עפר ואפר ותענה נפשה בצום ותפול על פניה לפני ה', ותתפלל ותאמר ה' אלהי ישראל אשר משלת מימי קדם ובראת את העולם עזר נא אמתך אשר נשארתי יתומה בלי אב ואם, ומשולה לענייה שואלת מבית לבית, כן אנכי שואלת רחמיך מחלון לחלון בבית אחשוורוש, ועתה ה' הצליחה נא לאמתך הענייה הזאת והצילה את צאן מרעיתך מן האויבים האלו אשר קמו עלינו כי אין לך מעצור להושיע ברב או במעט, ואתה אבי יתומים עמוד נא לימין היתומה הזאת אשר בחסדך בטחה, ותנה אותי לרחמים לפני האיש הזה כי יראתיו והשפילו לפני כי אתה משפיל גאים".

מכח תפילה זו מיד "ותלבש אסתר מלכות" (אסתר ה א), ואומרים חז"ל "שלבשתה רוח הקדש" (מגילה יד:). בפשט לבשה אסתר רוח הקודש, אלא שהם היו חיצוניים לבגדי המלכות של רוח הקודש. אדם שהיה רואה אותה לבושה בבגדי מלכות היה יכול לחוש שיש לפניו אשה עשירה בעל שלטון ועוצמה, מלאת גאווה במלכותה בשמחה ואושר, ושכל

(שם טו) שלא אבו לקיים את מצות מחיית עמלק בשלמות כדן. זוהי תוכחת שמואל לשאול "הלוא אם קטן אתה בעיניך ראש שבטי ישראל אתה וימשחך ה' למלך על ישראל" (שם יז), הגורם לחטא היה מה ששאול היה צנוע וקטן בעיני עצמו. וכן אמרה הגמרא (יומא כב:): "אמר רב יהודה אמר רב: מפני מה נענש שאול - מפני שמחל על כבודו, שנאמר "ובני בליעל אמרו מה ישענו זה ויבזהו ולא הביאו לו מנחה ויהי כמחריש" על אותו הביזוי. מיכה שלימד "כי אם עשות משפט ואהבת חסד והצנע לכת עם אלהיך" הדגיש לנו שאין עשיית המשפט והצנע הלכת סותרות זו את זו, ובזה היה חטאו של שאול. בגזירת אחשוורוש היה צורך לתיקון חטאו של שאול, ולכן התיקון היה צריך לבוא דווקא ממשפחתו של שאול, ובזה תבוא תשועת ישראל וקידוש שם שמיים.

מרדכי דורש מאסתר "לבוא אל המלך להתחנן לו ולבקש מלפניו על עמה" (אסתר ד ח). וכשאסתר משיבה למרדכי כי אין סיכוי שבזה תביא לישועה, כי אם אדרבה תביא גם את עצמה לכדי סכנה שכן "כל עבדי המלך ועם מדינות המלך יודעים אשר כל איש ואשה אשר יבוא אל המלך אל החצר הפנימית אשר לא יקרא אחת דתו להמית" (שם יא), משיב לה מרדכי "כי אם החרש תחרישי בעת הזאת רוח והצלה יעמוד ליהודים ממקום אחר ואת אביך תאבדו" (שם יד). מדוע מדגיש מרדכי שלא רק היא בסכנה, כפי שטענה, אלא "את ובית אביך"? וכי לא די לו לטעון שהיא נמצאת בסכנה אם לא תעשה את תפקידה? עוד צריך להבין, הרי מרדכי אומר לה בפירוש ש"רוח והצלה יעמוד ליהודים ממקום אחר" אם לא תעשה את משימתה, אם כן למה הוא כל כך דוחק דווקא בה?

סוד גזירת אחשוורוש טמונה במה שאותו הדור השתחוה לצלמו של נבוכדנצר, כפי שלימדנו ר' שמעון בר יוחאי.³ אין חמור כחטא עבודה זרה, ולכן התיקון שלו כה קשה - עם ישראל צם ג' ימים מעת לעת, התפלל והתחנן, כהוראת אסתר למרדכי "לך כנוס את כל היהודים הנמצאים בשושן וצומו עלי ואל תאכלו ואל תשתו שלשת ימים לילה ויום", ומכאן אותה השתדלות תשתדל אף אסתר להביא את הישועה - "ובכן אבוא אל המלך אשר לא כדת" (שם טז). כלומר הישועה אינה תלויה באסתר מצד האמת כי אם

³ תלמוד בבלי מסכת מגילה דף יב עמוד א: שאלו תלמידיו את רבי שמעון בן יוחאי: מפני מה נתייבו שונאיהן של ישראל שבאותו הדור כליה? אמר להם: אמרו אתם! - אמרו לו: מפני שנהנו מסעודתו של אותו רשע. - אם כן שבשושן יהרגו, שבכל העולם כולו אל יהרגו! - אמרו לו: אמור אתה! - אמר להם: מפני שהשתחוהו לצלם.

⁴ תלמוד בבלי מסכת מגילה דף טו עמוד ב: תנו רבנן: מה ראתה אסתר שזימנה את המן? רבי אליעזר אומר: פחים טמנה לו, שנאמר "יהי שלחנם לפניכם לפח". רבי יהושע אומר: מבית אביה למדה, שנאמר "אם רעב שונאך האכילהו לחם וגו'". רבי מאיר אומר: כדי שלא יטול עצה וימרוד. רבי יהודה אומר: כדי שלא יכירו בה שהיא יהודית. רבי נחמיה אומר: כדי שלא יאמרו ישראל אחות יש לנו בבית המלך ויסיחו דעתן מן הרחמים. רבי יוסי אומר: כדי שיהא מצוי לה בכל עת. רבי שמעון בן מנסיא אומר: אולי ירגיש המקום ויעשה לנו נס. רבי יהושע בן קרחה אומר: אסביר לו פנים כדי שיהרג הוא והיא... אשכחיה רבה בר אבא לאליהו, אמר ליה: כמאן חזיא אסתר ועבדא הכי? - אמר ליה: ככולהו תנאי וככולהו אמוראי.

להמן כשאר עבדי המלך משום כבוד עצמי, אלא שלאמיתו של דבר היה נקי מרדכי מכוונה זו, כדברי חז"ל במדרש (אסתר רבה ח ז):

"ויתפלל מרדכי אל ה' ויאמר גלוי וידוע לפני כסא כבודך אדון העולמים כי לא מגבהות לב ומרום עין עשיתי אשר לא השתחויתי להמן כי אם מיראתך פעלתי זאת לבלתי השתחוות לו כי יראתי מפניך לבלתי תת כבודך לבשר ודם ולא רציתי להשתחוות לזולתך כי מי אני אשר לא אשתחוה להמן על תשועת עמך ישראל כי לוחך הייתי מנעל רגליו ועתה אלהינו הצילנו נא מידו ויפל בשחת אשר כרה וילכד ברשת אשר טמן לרגלי חסידיך וידע המרגיז הזה כי לא שכחת ההבטחה שהבטחתנו "ואף גם זאת בהיותם בארץ אויביהם לא מאסתיים ולא געלתים לכלותם להפר בריתי אתם כי אני ה' אלהיהם" (ויקרא כו)."

מרדכי היה מוכן ומזומן להיות לוחך את מנעל רגליו של המן בכדי שלא יפגע בישראל, והטעם היחיד שלא השתחוה היה לשם כבוד שמים בלבד. כל התקיפות של מרדכי כלפי חוץ הייתה מלאה ענוה ושתיקה פנימית, מתוך רצון ענקי וטהור להביא לכבוד שמיים שחולל במה שקיים שאול את אגג, ולהביא בכך להכרתת המן ובניו שבאו ממנו.

זו היא תכונת בניה של רחל שתופסים את פלך השתיקה והצניעות. וזוהי כוונת המהר"ל מפראג שכיוון שהעבודה של אסתר ומרדכי באה כולה משתיקה וצניעות היא פעלה נס פורים ששורשו בעולם הנסתר.

בקשתה אינה מתוך דאגה לעצמה אלא עבור שאר ישראל בלבד. אבל לאמיתו של דבר אסתר מכירה שהבקשה היא על עצמה, שחשה והכירה בהיותה יתומה ועלובה, שבורה ורצוצה עד דכדוכה של נפש, מה שהביא אותה להיות נכונה למסירות נפש ממש בבואה לפני המלך. דכדוכה כה עמוק עד שהייתה נכונה למות יחד עם המן, ובלבד שתמיתהו, כפי שלימדונו חז"ל בגמרא, וכמאמר אליהו לרבה בר אבוא שכל הטעמים המוזכרים שם בגמרא נכונים.

עבודתה הנסתר של אסתר מתוך השתיקה המיוחדת שנשאה איתה מבית אביה הייתה עד נכונות של שתיקה וביטול גמור של עצמה לשם הכרעתו של המן. יכולת של שתיקה קדושה זו לבוא לשלמותה מגיעה רק מכח עבודה פנימית ותפילה. ודווקא שתיקה זו מלובשת בבגדי מלכות, נסתר ומכוסה בהנהגת שלטון, ובזה הביאה לתיקון הצניעות המופלגת על המידה שהייתה בשאול. מה ששם השתיקה גרמה לשלום עם עמלק במקום ואופן שאינו ראוי, עכשיו עבודת הקודש והצניעות שימשו באופן הראוי שיביא ללבישת מלכות והנהגה הגורמת למחיתו של המן ועמלק. אסתר בעבודת הביטול והשתיקה שלה הייתה נכונה להפקיר את העולם הבא שלה בבואה ברצון כאשת איש לפני אחשוורוש⁵, עד שהגיעה לזעקה "אלי אלי למה עזבתני" (תהלים כב ב).⁶ בזכות זאת - "ותלבש אסתר מלכות". לא הייתה זו מלכות של החצנה, כי אם פנימיות ושתיקה המובילות להנהגה מלכותית והכרעה כנגד עמלק.

צניעותו של מרדכי

הגמרא (מגילה יב:) מייחסת את כל סיפור המגילה לאותו חטא של שאול, כפי שהסבירה את הפסוק "איש יהודי... איש ימיני": "רבא אמר: כנסת ישראל אמרה לאידך גיסא: ראו מה עשה לי יהודי ומה שילם לי ימיני, מה עשה לי יהודי - דלא קטליה דוד לשמעאי, דאיתליד מיניה מרדכי, דמיקני ביה המן. ומה שילם לי ימיני - דלא קטליה שאול לאגג, דאיתליד מיניה המן, דמצער לישראל". מלשון הגמרא משמע שישנו צער לכנסת ישראל על לידת מרדכי כצער על לידת המן. עם ישראל חוה צער וחשש מיתה מכח אי השתחוות מרדכי, שהיא שגרמה כביכול לכל ההתעוררות של המן כלפי ישראל.

אלא שלאמיתו של דבר עבודתו של מרדכי אף היא הייתה עבודה של צניעות. כלפי חוץ היה נראה שאינו משתחוה

⁵ ר' צדוק הכהן מלובלין - תקנת השבין: ועל דרך זה עשתה אסתר במה שאמרה וכאשר אבדתי אבדתי (אסתר ד', ט"ז) היינו גם על אבידת הנפש חס ושלום על ידי מה שעשתה עבירה ברצון להצלת ישראל

⁶ תלמוד בבלי מסכת מגילה דף טו עמוד ב: ותעמד בחצר בית המלך הפנימית. אמר רבי לוי: כיון שהגיעה לבית הצלמים - נסתלקה הימנה שכינה, אמרה: אלי אלי למה עזבתני, שמא אתה דן על שוגג כמזיד ועל אונס כרצון?